

**УЧАСТЬ СОЮЗУ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ В РОЗБУДОВІ
УКРАЇНСЬКОГО СІЧОВОГО СТРІЛЕЦТВА**

У роки Першої світової війни наддніпрянські політемігранти в Австро-Угорщині, об'єднані в Союзі визволення України (СВУ), активно впливали на суспільно-політичне життя регіону, брали безпосередню участь у діяльності громадсько-політичних організацій і рухів Галичини та Буковини, налагодили тісні стосунки з Українськими Січовими Стрільцями, популяризували національну ідею через пресу та іншу друковану продукцію.

Чи не найміцніші стосунки склалися між СВУ і формацією Українських Січових Стрільців. Дослідження співпраці між політемігрантами і стрілецьком дає змогу прослідкувати реалізацію ними ідеї соборності в 1914 – 1918 рр.

Дослідники М.Лазарович, М.Литвин, К.Науменко, І.Патер, С.Ріпецький у своїх працях значну увагу приділяли взаємовідносинам наддніпрянської політеміграції та Українського Січового Стрілецтва¹. Однак окремого дослідження, присвяченого цій проблемі, ще не з'явилося. Зважаючи на це, ми спробували проаналізувати роль політемігрантів у розбудові структур стрілецтва та їх ідейний вплив на УССів.

Співпраця стрілецтва з СВУ розпочалася вже в процесі творення обох структур. Ще 30 липня 1914 р. відбулася нарада керівників українських стрілецьких товариств, на якій було прийнято рішення створити спільний Стрілецький комітет². Задля формування військових загонів українських добровольців 1 серпня 1914 р. у Львові було утворено Головну Бойову Управу (пізніше – Українська Бойова Управа)³.

Відзначимо, що представник СВУ А.Жук брав активну участь у засіданнях УБУ з часу її переїзду зі Львова до Відня і був добре обізнаним у справах цієї установи⁴. Окрім нього, в Управі інтереси СВУ репрезентував галицький соціал-демократ В.Темницький, а в рядах УССів хоробро воював співробітник Союзу М.Гаврилко⁵.

6 серпня 1914 р. міжпартійна галицька організація Головна Українська Рада (ГУР) видала відозву “Головна Українська Рада до всего українського народу”, в якій закликала всіх, “хто тільки здатний, молодих і старших, інтелігенцію, селян, міщан і робітників... ставати однодумно в лави УССів під приказом УБУ”⁶. Наступного дня, 7 серпня 1914 р. Українська Бойова Управа опублікувала повідомлення про об’єднання всіх стрілецьких організацій в єдину структуру – Українські Січові Стрільці⁷.

Протягом двох тижнів близько 30 тис. українців виявили бажання стати добровольцями. Як добровольці в ряди УССів вступили відомі галицькі політики К.Левицький, І.Кивелюк, Л.Кульчицький, С.Баран⁸. Але австрійський уряд дозволив сформувати тільки один полк Українських Січових Стрільців кількістю 5 тис. осіб⁹. До того ж, питання оснащення підрозділу вирішувалося повільно, правові відносини УССів з австрійськими військовими частинами не були врегульовані.

А.Жук як представник СВУ на засіданні ГУР 13 серпня 1914 р., реально оцінивши ситуацію, висловився за підпорядкування українських стрільців австрійським військовим органам, підтримав прийняття УССами статуту, що дозволяло, на його думку, сформувати власний корпус¹⁰. У підсумку в другій половині серпня 1914 р. австрійська влада підпорядкувала легіон УСС 11-му львівському корпусу, а до намісництва 22 серпня 1914 р. було подано проект статуту. 3 вересня 1914 р. в Стрию відбулося складання українськими добровольцями присяги на вірність Австрії.

ГУР, як писав С.Ріпецький, “не мала ясної і виразної думки про завдання та ролі УСС”¹¹. З одного боку українські політики проектували збільшення кількісного складу добровольчої формації з метою використання у військових діях, з другого – прагнули, щоб УССи несли прифронтову службу і проводили культурно-освітню пропаганду на окупованих Австро-Угорщиною українських землях. Діячі СВУ вважали, що призначення українських військових добровольців – праця на окупованих територіях “для роблення прихильного настрою”¹².

Для українських стрільців, які мали б разом з австрійськими військами окупувати Наддніпрянщину, СБУ підготував брошуру-інструкцію “Відомості про російську Україну і практичні поради”, планував розпочати на Наддніпрянщині формування підрозділів УССів¹³. Автор брошури М.Меленевський проаналізував російський адміністративний устрій, основні суспільні верстви в Україні, земельне питання, дав рекомендації поведінки стрільців на захоплених землях¹⁴. Ця праця була скороченою версією лекцій, прочитаних для стрільців членами СБУ на початку війни в казармах Львова. У 1914 р. у зв’язку з наступом австрійських військ її не встигли опублікувати. Вона вийшла у світ тільки в 1915 р.¹⁵.

У лютому 1915 р. редакція видання СБУ “Ukrainische Nachrichten” прийняла рішення підготувати до друку німецькою й угорською мовами брошуру про Галичину і Наддніпрянщину для січових стрільців і військовослужбовців австрійської армії¹⁶.

Політемігранти А.Жук і О.Скоропис-Йолтуховський вважали, що чисельне зростання формації УССів сприятиме зростанню політичної ролі українців у стосунках із Центральними державами¹⁷. Але поповнення рядів УССів новобранцями ускладнювалося російською окупацією Галичини і Буковини. У зв’язку з цим у членів СБУ визріла ідея формування українських військових частин з полонених-українців.

Уже 4 вересня 1914 р. СБУ звернувся до військового командування у Львові з клопотанням надати йому право доступу до полонених-українців російської армії. Згодом цю ідею запропонував військовому командуванню митрополит А.Шептицький¹⁸. Проте тільки наприкінці жовтня 1914 р. СБУ отримав дозвіл від військових властей на проведення національно-просвітньої роботи серед полонених-українців¹⁹.

Російські й польські шовіністичні кола усвідомлювали, що створення легіону УСС відбувалося з участю СБУ. Так, А.Денікін у своїх спогадах “Очерки русской смуты” писав: “Роль Союза визволення України як організації Центральних держав для пропаганди шпигунства і вербування в січові

українські частини не підлягала ніякому сумніву”²⁰. На початку Першої світової війни російське командування в секретній директиві повідомляло, що УССи – це “відбірні війська, які називають себе українцями і мріють про відновлення самостійної Малоросії”, що вони пов’язані з СБУ і складаються в основному з інтелігентів²¹. Навіть польська поліція в 20-х рр. ХХ ст. в одному із звітів, аналізуючи історію українського національного руху, відзначала, що СБУ зініціював утворення Українських Січових Стрільців²².

Восени 1914 р. зв’язки між УССами і наддніпрянськими політемігрантами активізувалися з огляду на появу планів спільних військових операцій українських військових з’єднань і турецької армії. Так, на початку осені 1914 р. в Стамбулі діяч СБУ М.Меленевський встановив зв’язки з військовими колами Туреччини, з керівником німецької військової місії в Туреччині генералом Л. фон Сандерсом, грузинськими політичними діячами, представниками німецьких дипломатичних кіл М.Ціммером і Г.Небелем. Він довідався, що зі вступом Туреччини у війну плануються повстанські акції на Кавказі, і запропонував підняти український визвольний рух на заселеній українцями Кубані, а також в районі Одеси²³.

До кінця вересня 1914 р. Союз розробив план безпосередніх військових дій проти Росії²⁴. 4 жовтня 1914 р. МЗС Австро-Угорщини схвалило план повстання, підготовлений Союзом, а 9 жовтня 1914 р. повідомило австрійського посла в Туреччині І.Паллавічіні про підтримку дій представників СБУ²⁵.

Для організації повстання на Чорноморському флоті та на узбережжі Кавказу планувалася висадка експедиційного загону в районі Одеси, до складу якого мали ввійти 400 січових стрільців і 100 військовополонених-українців з німецько-австрійських таборів²⁶.

Для здійснення цього плану СБУ створив під керівництвом М.Меленевського спеціальну групу з трьох членів Союзу і шести співробітників з Наддніпрянської України²⁷. У цей час відбувалася активна підготовка до вислання агітаторів в Україну, існував навіть план перенесення штаб-квартири СБУ з Відня до Стамбула²⁸.

Ще 25 серпня 1914 р. СБУ видав відозви “Союз визволення України і турецький народ” та “Україна і Туреччина”²⁹. Пізніше група М.Меленевського опублікувала звернення до солдатів російської армії із закликом відмовитися від участі у війні проти турків: “Солдатам русской армии”, “Солдате – озирнись”, а також відозву Парвуса “Борьба против царизма”³⁰. Турецькою мовою було надруковано відозву до турецьких солдатів на Кавказькому кордоні, в якій розповідалося про Україну і Союз визволення України³¹.

“Осередком і душею задуманої акції”, писав І.Нагаєвський, мав стати легіон УСС, а керівником українського експедиційного корпусу планувалося призначити полковника австрійського генерального штабу С.Шептицького, брата митрополита³². Останній погодився на нове призначення, але вимагав необмеженої влади над експедиційним корпусом³³. Дослідник з діаспори Т.Михайлівський вважав, що С.Шептицький не став командиром УСС саме через призначення його на посаду командира української частини десанту³⁴.

23 жовтня 1914 р. на засіданні УБУ було ухвалено рішення ввести до складу Управи представника Союзу з правом дорадчого голосу³⁵. Ідея Туворення українських військових частин для спільного українсько-турецького десанту, як згадував політемігрант М.Залізник, стала відомою серед січового стрілецтва, активно обговорювалася на засіданнях УБУ і ГУР³⁶.

Командант УССів М.Галущинський у листопаді 1914 р. отримав від керівника інформаційного відділу командування австрійської армії полковника О.Граніловича наказ сформувати для майбутньої військової акції загін із 400 добровольців³⁷. 21 листопада 1914 р. М.Галущинський ознайомив членів УБУ з планами проведення українсько-турецької військової операції.

Українські політики по-різному розцінили цю ідею. Галицький соціал-демократ В.Старосольський навіть відзначив, що Росія зможе використати спільний українсько-турецький десант як аргумент проти українського руху. В.Темницький запропонував за участь у майбутній військовій операції вимагати від уряду Австро-Угорщини поступок щодо українського руху і січового стрілецтва. Учасники нарад відводили важливу роль СБУ в

реалізації ідеї десанту на Кавказі. Зокрема, І.Боберський визнав потребу допомоги від членів СВУ, оскільки “вони можуть добре там орієнтуватися”, і запропонував доручити Союзу вербування добровольців серед полонених-українців російської армії³⁸.

Член СВУ А.Жук пообіцяв забезпечити УССів інформаційними матеріалами про Наддніпрянщину, організувати лекційну роботу. Крім цього, УБУ зобов’язала Союз підготувати населення Наддніпрянщини до вторгнення українсько-турецьких військ³⁹.

За ініціативою В.Темницького УБУ підготувала “Умови Бойової Управи УСС для організації походу Українських Січових Стрільців і турецької армії проти Росії”. Вимоги УБУ спрямовувалися на визнання Центральними державами української державності, на будівництво української армії і встановлення національної адміністрації на окупованих українських територіях⁴⁰.

28 листопада 1914 р. проект було обговорено на засіданні УБУ. Під час засідання було висловлено думку, що оскільки “австрійське правительство не визнає нашої нації, наша земля знищена, народ понижений, жінки збещечені”, то українсько-турецька військова операція “є низше національної честі”. А.Жук погодився з оцінкою ролі Австрії в українському питанні, а тому акцентував на важливості появи заяви Німеччини, Австро-Угорщини і Туреччини про ставлення до самостійності України. Він переконував галичан і наддніпрянців у потребі співпраці “під прапором ідеї визволення України від Росії”⁴¹.

Тим часом Союзу вдалося набрати необхідну кількість добровольців, але вони зовсім не були навчені вести партизанську боротьбу; серед січових стрільців 230 осіб виявили бажання взяти участь в операції⁴². Російська влада також володіла інформацією про майбутній українсько-турецький десант. Зокрема, департамент поліції надіслав у жандармські управління повідомлення про те, що “турецький комітет в згоді з німецьким послом в Константинополі прагне організувати повстання в Україні”⁴³, простежувалася також діяльність М.Меленевського в Туреччині⁴⁴.

Однак у листопаді 1914 р. турецький військовий міністр Енвер-паша, користуючись підтримкою генерала Л. фон Сандерса, домогся, щоб перекинення експедиційних військ було призупинено⁴⁵. Він погоджувався надати транспортні засоби для перевезення десанту через Чорне море за умови, що “500 українців під керівництвом австрійських офіцерів самотійно, без турецької підтримки спробують підняти повстання на Північному Кавказі”⁴⁶.

19 листопада 1914 р. з штабу австрійського військового командування надійшла телеграма до заступника міністра закордонних справ графа А.Гойоса, в якій повідомлялося, що “ця справа для турецького уряду є цілком чужою, доставка турецького експедиційного корпусу... цілком виключена”⁴⁷.

Діячі СВУ самі розуміли, що, виходячи з реального співвідношення сил на російсько-турецькому фронті, враховуючи невисокий рівень національної самосвідомості кубанців, прив’язаність українського десанту до турецької армії, шансів на успішне здійснення операції не було. Пізніше, 15 серпня 1915 р. СВУ підготував для німецьких урядовців аналітичну довідку, в якій визнав, що створення самотійної української держави з південних областей Росії є неможливим⁴⁸.

Незважаючи на те, що план висадки десанту на Північному Кавказі так і не був реалізованим, дії політемігрантів посилили увагу Австро-Угорщини до УССів і отримали широкий розголос у стрілецьких колах.

СВУ і УССів також об’єднувало спільне бачення майбутнього України – самотійної, соборної держави. Так, командир першого полку УССів Г.Коссак у листі до СВУ 19 січня 1916 р. писав: “Ми УССи й Ви, СВУ, високо й гордо держали той самий прапор незалежної України, лягли за нього свою кров, заслонювали його валом наших трупів”⁴⁹.

Одним із найяскравіших проявів ставлення УССів до Союзу був лист від стрільців сотні Д.Вітовського, надісланий напередодні Великодня (1 квітня 1915 р.). У ньому галичани подякували Союзу за “велику і важку діяльність”, підтримали ідеї СВУ і запропонували свою допомогу: “Ви ведіте, а з нас, хтось жив буде, дасть Вам свою молоду буйну силу, рішучу, різку і гостру, як

бритва, міцну і незламну, як сталь, дасть Вам жилаві, звичаєні до праці твердої руки і думку ясну та розумну...”⁵⁰. Як вважав С.Ріпецький, цим листом УССи декларували свою відданість СВУ “як єдиному репрезентанту серед українських організацій самостійницьких прагнень українського народу”⁵¹.

Пізніше, на зборах УССів 11 травня 1915 р. в с. Варпалянці було висловлено оцінку діяльності СВУ від імені всього стрілецтва: “Українські Січові Стрільці висказують Союзові визволення України своє признание за його дотеперішню діяльність і засилають сердечний стрілецький привіт”⁵². Окрему вітальну листівку надіслали також відомі діячі Українського Січового Стрілецтва Г.Косак, В.Старосольський, М.Новаковський, Р.Новоковський, П.Франко, А.Пшепюрский, І.Вербовий, М.Білецький, Н.Гірняк, М.Саєвич та ін.⁵³. Подібні поздоровлення СВУ отримували від діячів стрілецького руху й надалі⁵⁴.

Союз брав активну участь у святах і ювілеях стрілецтва: урочистості, присвячені відставці отамана УСС Г.Косака (квітень 1915 р.); присяга першої віденської запасної сотні і організація другої сотні (січень, квітень 1916 р.); посвячення січового прапора (лютий 1917 р.) тощо⁵⁵.

Свідченням прихильності січового стрілецтва до СВУ було те, що воно з обуренням зустріло критичні публікації проти Союзу лівого соціал-демократа Л.Юркевича в женеvському часописі “Боротьба”. Член УБУ В.Старосольський у листі до СВУ від 8 березня 1915 р. писав: “...прикріх хвилин пережилося тепер чимало, але такої, яку принесло читання пікантного сочинення про Союз, я ледве чи прожив другу. Просто божевільна стаття!”. На його думку, наклепи на СВУ давали “оружжє всяким противникам українства на вні, а на внутрі скріпляли ще атмосферу міжусобиць, малих і малодушних лайок, сварок, інтриг”⁵⁶.

У зв’язку з дозволом на початку червня 1915 р. поповнити полк УССів новобранцями виникла потреба в політичних інструкторах. Сотник УССів Н.Гірняк вирішив просити в СВУ хоча б одного представника для цієї

роботи, а також планував за допомогою Союзу залучити в ролі радників полонених-українців з Фрайштадту⁵⁷. Галицький діяч О.Назарук у листі від 8 червня 1915 р. радив членам СБУ домогтися дозволу на вербування окремого військового підрозділу із закарпатських українців⁵⁸.

Але вже 7 вересня 1915 р. австрійське військове командування, незважаючи на клопотання СБУ, заборонило рекрутувати наддніпрянських українців в ряди січових стрільців⁵⁹.

Спроби поповнити ряди стрілецтва за рахунок полонених-українців також здійснювалися в березні 1916 р. У цей час Бойова Управа запропонувала Союзу подати список полонених, які мають бажання вступити в УСС⁶⁰. У липні 1916 р. австрійське військове міністерство дало дозвіл на залучення полонених-українців з Фрайштадту як провідників у розвідувальну сотню УСС. Крім того, в УБУ розраховували, що СБУ надасть для цієї сотні свого інструктора⁶¹. Але тільки в лютому 1918 р. полонених почали масово залучати в ряди української армії⁶². Разом з тим СБУ в листі від жовтня 1916 р. запропонував УБУ залучити в табори для полонених-українців 20 непридатних до фронтової служби стрільців як військових перекладачів⁶³.

Роль СБУ у функціонуванні стрілецьких частин було відзначено в липні 1915 р. на засіданнях ЗУР під час обговорення питання реформування УБУ. В.Темницький запропонував включити в комісію з реформування Бойової Управи також представника СБУ, бо “справа стрільців єсть рівно ж важна для російських українців”. Його товариш по партії М.Ганкевич підтримав цю пропозицію, мотивуючи тим, що наддніпрянці “в справі менше інтересовані, тому можуть бути більше безсторонні”⁶⁴. У кінцевому результаті делегат від СБУ ввійшов не тільки до складу комісії, а й до реорганізованої Бойової Управи.

30 липня 1915 р. було прийнято рішення про реформування УБУ в Центральну Управу Українських Січових Стрільців. У складі реорганізованої структури й надалі залишався представник СБУ А.Жук, на якого були покладені обов’язки відповідального за зв’язки з пресою і видавництвами⁶⁵.

У липні 1915 р. діячі ГУР і СВУ звернулися до австрійського імператора з проханням збільшити чисельність УССів до 12 тис., запасного Коша – до 5 тис. і реорганізувати Легіон у бригаду полкового складу. Але дана ініціатива не відповідала планам австрійського уряду, а тому не була реалізована⁶⁶.

Суспільно-політична ситуація в Галичині і в середовищі січового стрілецтва загострилася у зв'язку із заявами австрійського цісаря в листопаді 1916 р. про плани надання Галичині автономії. Представники УССів в ЗУР і УБУ Р.Дудинський, О.Левицький, І.Цяпка виступили з протестом проти полонізаційної політики австрійського уряду. Згадані делегати вперше з початку війни поставили перед політичним керівництвом питання про доцільність подальшого існування стрільців в умовах антиукраїнської політики Австрії⁶⁷.

Проте з утворенням в березні 1917 р. Центральної Ради як репрезентанта всього українського народу і появою українізованих військових частин російської армії серед січового стрілецтва знову поширилися сумніви в доцільності існування УССів. У Відні навіть був створений революційний гурток з молодших офіцерів австрійської армії і січових стрільців, який планував “відірвати від Австрії українські землі і прилучити їх до Наддніпрянської України”⁶⁸.

26 травня 1917 р. відбулася нарада делегатів від усіх частин і служб легіону під керівництвом сотника Д.Вітовського, присвячена подальшій долі стрілецтва. Більшість її учасників висловилися за розпуск легіону через те, що “легіон багнетами був звернений проти України”, і прийняла рішення апелювати з цього питання до політичного проводу краю⁶⁹.

24-25 липня 1917 р. у Відні було проведено нараду з питань подальшої долі легіону, в якій взяли участь представники УПР, УБУ, січового стрілецтва, політичних партій, студентської молоді та делегат від СВУ А.Жук, який, як і більшість учасників наради, виступив за збереження легіону. У результаті тривалих дискусій було прийнято рішення зберегти стрілецьтво принаймні до мирних переговорів і висловлено ряд зауважень щодо роботи УБУ⁷⁰. Згодом ця проблема актуалізувалася у зв'язку із

забороною австрійським командуванням у листопаді 1917 р. святкувати проголошення УНР в частинах УСС та через звільнення з посади команданта січового стрілецтва М.Тарнавського⁷¹.

Як бачимо, СВУ ідейно підтримував УССів у періоди втрати стрілецтвом ідеологічних орієнтирів, намагався зберегти українські військові частини. Союз запрошував співробітників із середовища стрілецтва для праці в таборах полонених-українців. На Волині СВУ через посередництво Бюро культурної помочі тісно співпрацював з комісаріатами УСС, надавав їм матеріальну допомогу. Саме А.Жук на засіданні УБУ в травні 1916 р. піддав критиці недостатнє фінансування цих комісаріатів⁷².

Крім того, СВУ збирав пожертви “на скарб УССів”. Січове стрілецтво також матеріально допомагало Союзу, а в грудні 1914 р. в одному з госпіталів Відня солдати-українці навіть заснували гурток “Визволення України”⁷³. Серед архівних документів зберігся солдатський лист, в якому засвідчені пожертвування для Союзу і яскраво відображено ставлення українських військових до цієї організації: “Союз визволення України – се комітет, зложений з найкращих людей нашої великої України. Зложили Союз російські українці для визволення нашої вітчизни з московського ярма... Нехай усміхнеться заплакана українська Мати!”⁷⁴.

Пресовий орган СВУ – “Вістник СВУ” вміщував репортажі з місць боїв УССів, публікував спогади і художні твори діячів стрілецького руху В.Старосольського, Т.Меленя, Д.Вітовського, О.Назарука, І.Балюка, М.Опоки, В.Кучабського, М.Угрин-Безгрішного, В.Дзіковського, М.Заклинського, А.Баб’юка та ін.⁷⁵. “Гаряче дякуємо Вам за Вашу щиру і ніжну прихильність до нас”, – писали солдати-українці з госпіталю в Празі в одному з листів до редакції Вістника⁷⁶.

СВУ дбав про забезпечення січового стрілецтва україномовною літературою, члени організації читали лекції для поранених українських солдатів⁷⁷. Тільки впродовж серпня-листопада 1914 р. Союз витратив 2138 корон на

придбання видань для стрільців⁷⁸. У червні 1915 р. бібліотека січового Коша УСС отримала в подарунок від СБУ 185 примірників різних книжок⁷⁹.

Тісні стосунки між січовим стрілецтвом і СБУ свідчили про відсутність помітних розбіжностей між політичною програмою Союзу і пануючими ідеями в середовищі УССів. Союз здійснював вплив на січове стрілецтво через своїх представників в УБУ, активно співробітничав з січовими комісаріатами на Волині, намагався залучити в лави УССів полонених-українців російської армії. Саме завдяки членам СБУ був розроблений план українсько-турецького десанту на Кубань, який міг створити передумови для формування всеукраїнських військових загонів. Але, безумовно, найбільшим був ідеологічний вплив, який здійснювався шляхом публікацій матеріалів про стрілецтво у Вістнику СБУ та допомоги УССам виданнями і лекційними курсами.

Отже, СБУ своєю діяльністю сприяв військово-політичному зміцненню січового стрілецтва, формував в його середовищі ідеї соборності і самостійності. Певною мірою завдяки впливу СБУ легіон УССів під час визвольних змагань 1917-1921 рр. перетворився в одну з найбільш боєздатних та ідейно стійких формацій.

Ми не претендуємо на розв'язання всіх аспектів означеної проблеми. Подальших досліджень вимагає діяльність СБУ, спрямована на захист інтересів українських військових формацій перед австрійськими державними органами, вивчення стосунків наддніпрянців з чільними діячами стрілецького руху.

¹ Лазарович М.В. Українське січове стрілецтво: формування, ідея, чин: Автореф. дис...канд. істор. наук: 07.00.01 / Ін-т українознавства ім. І.Крип'кевича НАН України. – Львів, 1996. – 24 с.; Литвин М.Р., Науменко К.Е. Історія галицького стрілецтва. – Львів: Каменяр, 1991. – 200 с.; Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2000. – 346 с.; Ріпецький С. Українське січове стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин. – Нью-Йорк: Червона калина, 1956. – 360 с.

² Мірчук П. Перший листопад. – Торонто: Ліга визволення України, 1958. – С.11.

³ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОВУ України), ф.3807, оп.2, спр.1, арк.16.

⁴ Жук А. Зі споминів про проф. С.Смаль-Стоцького // Літопис Червоної Калини. – 1938. – Ч.10. – С.3.

⁵ Вістник Союзу визволення України. – 1916. – Ч.115. – 10 вересня. – С.592.

-
- ⁶ ЦДАВОВУ України, ф.3807, оп.2, спр.4, арк.
- ⁷ Діло. – 1914 . – 12 серпня. – С.4.
- ⁸ Діло. – 1914 . – 6 серпня. – С.5.
- ⁹ Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр.: У 2 т. – Нью-Йорк: Булава, 1954. – Т.1. – С.23.
- ¹⁰ ЦДАВОВУ України, ф.3807, оп.2, спр.1, арк.36.
- ¹¹ Ріпецький С. Назв. праця. – С.92.
- ¹² ЦДАВОВУ України, ф.3807, оп.2, спр.1, арк.27.
- ¹³ Там само. – Арк.44.
- ¹⁴ ЦДАВОВУ України, ф.4465с, оп.1, спр.623, арк.1-18.
- ¹⁵ Відомості про Російську Україну. – Б.м.: В-ння СВУ, 1915. – С.3.
- ¹⁶ ЦДАВОВУ України, ф.4405, оп.1, спр.24, арк.196.
- ¹⁷ Смаль-Стоцький Р. Початок віднови Української держави //Золоті роковини. Календар-альманах Українського Народного Союзу на 1967 рік. – Джерсі-Сіті; Нью-Йорк, 1967. – С.94.
- ¹⁸ Патер І. Галичина і галичани в діяльності Союзу визволення України // Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької. – Львів, 1998. – С.165.
- ¹⁹ Патер І. Союз визволення і формування національних військових частин // Галичина. – 2001. – №5-6. – С.169.
- ²⁰ Деникин А.И. Очерки русской смуты // Вопросы истории. – 1990. – №8. – С.96.
- ²¹ Доценко О. Невідома сторінка з легенди про Українських Січових Стрільців // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1934 рік. – Львів, 1934. – С.46.
- ²² Державний архів Івано-Франківської області, ф.2, оп.1, спр.525, арк.13.
- ²³ Патер І. Союз визволення України та українське питання в політиці Центральних держав 1914-1918 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 1997. – Вип. 3-4. – С.147.
- ²⁴ Земан З., Шарлау В. Парвус – купец революції. – Нью-Йорк: Телекс, 1991. – С.116.
- ²⁵ Патер І. Союз визволення України та українське питання в політиці Центральних держав 1914-1918 рр. – С.147.
- ²⁶ Чередниченко В. Націоналізм проти нації. – К., 1970. – С.25.
- ²⁷ ЦДАВОВУ України, ф.4405, оп.1, спр.13, арк.14.
- ²⁸ Корольов Б.І., Михальський І.С. “Союз визволення України (1914-1918 рр.)”. До історії створення та діяльності. – Луганськ, 1996. – С.15.
- ²⁹ ЦДАВОВУ України, ф.4405, оп.1, спр.6, арк.5, 77-80.
- ³⁰ ЦДАВОВУ України, ф.4405, оп.1, спр.9, арк.5-6; ЦДАВОВУ України, ф.4405, оп.1, спр.7, арк.1-2.
- ³¹ ЦДАВОВУ України, ф.4405, оп.1, спр.9, арк.4.
- ³² Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. – К.: Укр. письменник, 1994. – С.51.
- ³³ Роздольський Р. До історії “Союза визволення України” // Український самостійник. – 1969. – Ч.139 – С.29.
- ³⁴ Михайлівський Т. У 55-річчя формації українських січових стрільців (УССстрільці й генерал Станислав Шептицький) // Календар Нового шляху на 1970 рік. – Вінніпег – Манітоба: Новий шлях, 1969. – С.123.
- ³⁵ ЦДАВОВУ України, ф.4465с, оп.1, спр.22, арк.4.
- ³⁶ Залізняк М. Українська армія й генерал Станислав Шептицький (3 тайн світової війни і нашої політики) // Неділя. – Львів. – 1928. – Ч.15. – 9 грудня. – С.5.
- ³⁷ Галущинський М. З українськими Січовими Стрільцями. Спомини з рр. 1914 – 1915. – Львів, 1934. –С.190.
- ³⁸ ЦДАВОВУ України, ф.4465с, оп.1, спр.22, арк.18-19 зв.
- ³⁹ Там само. – Арк.20-21.

- ⁴⁰ Адамович С. Українсько-турецьке військове співробітництво в роки Першої світової війни // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – 2002. – Вип.2. – С.116.
- ⁴¹ ЦДАВОВУ України, ф.4465с, оп.1, спр.22, арк.22 зв., 24.
- ⁴² Там само. – Арк.24 зв.
- ⁴³ Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф.274, оп.5с, спр.27, арк.2.
- ⁴⁴ ЦДІАК України, ф.385, оп.2, спр.81, арк.4.
- ⁴⁵ Земан З., Шарлау В. Парвус – купец революції. – Нью-Йорк: Телекс, 1991. – С.164-165.
- ⁴⁶ Корольов Б.І., Михальський І.С. Назв. праця. – С.15.
- ⁴⁷ Роздольський Р. Назв. праця. – С.30.
- ⁴⁸ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУЛ), ф.746, оп.1, спр.7, арк.1-31.
- ⁴⁹ ЦДАВОВУ України, ф.3807, оп.2, спр.10, арк.81.
- ⁵⁰ Вістник Союзу визволення України. – 1915. – Ч.15-16. – 24 квітня. – С.16.
- ⁵¹ Ріпецький С. Назв. праця. – С.140.
- ⁵² Вістник Союзу визволення України. – 1915. – Ч.19-20. – лютий-червень. – С.6.
- ⁵³ Вістник Союзу визволення України. – 1915. – Ч.15-16. – 24 квітня. – С.16.
- ⁵⁴ Вістник Союзу визволення України. – 1916. – Ч.67-68. – 23 січня. – С.61.; Вістник Союзу визволення України. – 1916. – Ч.65-66. – 16 січня. – С.44.
- ⁵⁵ ЦДАВОВУ України, ф.3807, оп.2, спр.10, арк.20, 42; Вістник Союзу визволення України. – 1917. – Ч.138. – 18 лютого. – С.123; 165, Вістник Союзу визволення України. – 1916. – Ч.97. – 7 травня. – С.308.
- ⁵⁶ ЦДАВОВУ України, ф.3807, оп.2, спр.10, арк.3-4.
- ⁵⁷ Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914 – 1918 рр. з ілюстраціями на підставі споминів і документів. – Львів, 1928-1929. – Ч.1-2. – С.177-180.
- ⁵⁸ ЦДАВОВУ України, ф.3807, оп.2, спр.10, арк.20 зв.
- ⁵⁹ Попик С. Українці в Австрії 1914 – 1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. – Київ – Чернівці, 1999. – С.60.
- ⁶⁰ ЦДАВОВУ України, ф.4465с, оп.1, спр.23, арк.55 зв.
- ⁶¹ Там само. – Арк.19-20.
- ⁶² ЦДАВОВУ України, ф.4465с, оп.1, спр.240, арк.3.
- ⁶³ ЦДІАУЛ, ф.353, оп.1, спр.7, арк.65.
- ⁶⁴ ЦДАВОВУ України, ф.3807, оп.2, спр.3, арк.84.
- ⁶⁵ Ілюстрований народний календар товариства “Просвіта” з термінарком на преступний рік 1916. – Львів, 1915. – С.30.
- ⁶⁶ Литвин М.Р., Науменко К.Е. Назв. праця. – С.30.
- ⁶⁷ Ріпецький С. Назв. праця. – С.172-173.
- ⁶⁸ Лазарович М. Місце стрілецької ідеології в листопадовій національно-демократичній революції // Міжнародна наукова конференція присвячена 75-річчю Західно-Української народної республіки 1-3 листопада 1993 р. Матеріали. – Івано-Франківськ, 1993. – С.12.
- ⁶⁹ ЦДІАУЛ, ф.353, оп.1, спр.7, арк.93.
- ⁷⁰ Там само. – Арк.96.
- ⁷¹ За волю України. Історичний збірник УСС. – Нью-Йорк: В-ня Головної управи братства українських січових стрільців, 1967. – С.426.
- ⁷² ЦДАВОВУ України, ф.4465с, оп.1, спр.23, арк.67-68.
- ⁷³ Вістник Союзу визволення України. – 1914. – Ч.5-6. – 31 грудня. – с.16.
- ⁷⁴ ЦДАВОВУ України, ф.4405, оп.1, спр.2, арк.1.
- ⁷⁵ Ріпецький С. Назв. праця. – С.138.
- ⁷⁶ ЦДАВОВУ України, ф.4405, оп.1, спр.26, арк.223.

⁷⁷ ЦДАВОВУ України, ф.3807, оп.2, spr.10, арк.130.

⁷⁸ ЦДАВОВУ України, ф.4405, оп.1, spr.13, арк.24.

⁷⁹ ЦДАВОВУ України, ф.3807, оп.2, spr.10, арк.31.